Michael Schmitt

Λογοτεχνία και κριτική – Κανόνας ή συζήτηση;

Ένα επισφαλές επάγγελμα

Η κριτική λογοτεχνίας μπορεί να είναι πολλά πράγματα – ή τουλάχιστον να θέλει να είναι πολλά πράγματα. Γι' αυτό, ανάλογα με την οπτική γωνία, άλλοτε είναι αλαζονεία και αυθαιρεσία, άλλοτε εξυπηρετεί τη λειτουργία της διαμεσολάβησης ώστε να γνωρίσει το κοινό καινούργια βιβλία, για πολλούς δημοσιογράφους όμως είναι και ένα επισφαλές επάγγελμα. Είναι ένα υβρίδιο, ανεξαρτήτως μέσου – εφημερίδας, περιοδικού, ραδιοφώνου, τηλεόρασης ή Διαδικτύου. Κάποτε, κι έχει περάσει πολύς καιρός από τότε, θεωρούνταν η σπουδαιότερη ειδικότητα στη δοκιμιακή κριτική του σύγχρονου πολιτισμού. Επί μακρόν έκρινε επίσης την επιτυχία ή μη ενός βιβλίου στο κοινό. Σήμερα όλα αυτά συχνά αμφισβητούνται.

Στη Γερμανία εξακολουθεί βέβαια να έχει μια θέση στα γερμανόφωνα μέσα υπερτοπικής εμβέλειας, ακόμη και αν ο χώρος που της δίνεται είναι ολοένα μικρότερος, κάτι που δίνει αφορμή για συζητήσεις, αλλά βέβαια κι αυτό θέμα οπτικής γωνίας είναι. Γιατί σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1990, περίοδο των παχιών αγελάδων, ο χώρος αυτός πράγματι είναι σαφώς μικρότερος – και οι αμοιβές των δημοσιογράφων χαμηλότερες. Ωστόσο, αν κανείς αναζητήσει σε ένα αρχείο άρθρα της δεκαετίας του '60, σύντομα θα διαπιστώσει πόσο αξιοσημείωτη έκταση έχουν σήμερα οι επιφυλλίδες. Τότε, η επιφυλλίδα, ακόμη και σε σημαντικές εφημερίδες, καταλάμβανε συχνά μία μόνο σελίδα, όπου περιλαμβάνονταν τα πάντα, το θέατρο, ο κινηματογράφος, τα βιβλία και τα άρθρα γνώμης. Ύστερα, δεν υπήρχαν τόσο πολλοί τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί που να μεταδίδουν δικές τους εκπομπές για τη λογοτεχνία. Από την άλλη μεριά, ο αριθμός των βιβλίων που εκδίδονταν τότε ήταν αισθητά μικρότερος απ' ό,τι σήμερα – και η όλη διαδικασία διαμεσολάβησης μεταξύ συγγραφέων, εκδοτικών οίκων, αγοράς βιβλίου και αναγνωστικού κοινού ακολουθούσε πιο αργούς ρυθμούς.

Εκείνο που έμεινε ίδιο για τους περισσότερους μάλλον που έχουν αφοσιωθεί στην κριτική λογοτεχνίας με τη στενή έννοια του όρου είναι ένα κάποιο ήθος: το να καταβάλλουν δηλαδή κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να ξεχωρίσουν την ήρα από το σιτάρι. Μια προσπάθεια που κρύβει βεβαίως και αυτή ψήγματα ύβρεως ή μεγαλομανίας, γιατί τα καινούργια βιβλία που βγαίνουν είναι πάντα πάρα πολλά για να μπορέσει κανείς να έχει εποπτεία της αγοράς.

© 2021 Litrix.de

Πρωτοσέλιδα και κακό προαίσθημα

Τον περασμένο ενάμιση χρόνο δεν έλειψαν τα δημοσιεύματα που έλεγαν ότι σε ορισμένα γερμανόφωνα μέσα καταργούνται –ή τουλάχιστον κινδυνεύουν να καταργηθούν– θέσεις κάλυψης λογοτεχνικών θεμάτων, λογοτεχνικής κριτικής ή δημοσιογραφικής ενασχόλησης με τη λογοτεχνία. Για παράδειγμα, στην τηλεόραση ένα λογοτεχνικό μαγκαζίνο του Norddeutscher Rundfunk. Στο ραδιόφωνο, οι παρουσιάσεις βιβλίων στην πρωινή ζώνη του Westdeutscher Rundfunk. Ένα τέτοιο θέμα πάντα προσφέρεται για πηχυαίους τίτλους που υπενθυμίζουν τη δημόσια αποστολή αυτών των μέσων – και κάθε φορά αυτό συνεπάγεται αναπόδραστα πως θα δοθεί λιγότερη προσοχή στα νέα κυρίως βιβλία και άρα θα τεθεί σε κίνδυνο ο βιοπορισμός των συγγραφέων, όπως και των ελεύθερων επαγγελματιών κριτικών και δημοσιογράφων, οι οποίοι όπως επιτάσσει το ήθος τους και η ανάγκη διαβάζουν πάρα πολλά βιβλία, και άρα είναι ικανοί να κάνουν ακριβώς αυτό που καθιστά δυνατή την ίδια την ύπαρξη της λογοτεχνικής κριτικής: να συγκρίνουν για να μπορέσουν μετά να αξιολογήσουν.

Τέτοιες εξελίξεις παρατηρούνται και στον κλάδο των εφημερίδων υπερτοπικής εμβέλειας, που είναι ιδιωτικές επιχειρήσεις κι επομένως πρέπει να λάβουν υπόψη τους τον τζίρο και το κέρδος, ενώ παλεύουν εδώ και καιρό με το συρρικνούμενο τιράζ και τον έντονο ανταγωνισμό του Διαδικτύου.

Την ίδια στιγμή, σε πολλές από τις χώρες όπου έχει παραρτήματα το Goethe-Institut ακούμε συχνά ότι σε σύγκριση με άλλους πολιτισμικούς χώρους τα πράγματα για τη γερμανόφωνη επιφυλλίδα δεν μπορεί να είναι τόσο άσχημα – δεδομένου του μεγάλου αριθμού υπερτοπικών μέσων τα οποία φιλοξενούν τακτικές εκπομπές, στήλες ή ιντερνετικές σελίδες λογοτεχνίας. Κι αυτό είναι κάτι που δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε, κυρίως αν κοιτάξουμε έξω από τα στενά όρια της Γερμανίας: τις κριτικές νέας λογοτεχνίας που οι αυστριακές εφημερίδες, π.χ., δεν μπορούν να δημοσιεύσουν, τις προσφέρουν οι *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine*, *Die Zeit* ή *Die Welt* – σε αντίθεση, στους Αυστριακούς και τους Ελβετούς πρέπει να αναγνωριστεί ότι διαθέτουν τα μοναδικά γερμανόφωνα περιοδικά παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας που προσφέρουν πραγματική ενημέρωση (*1000und1 Buch* και *Buch und Maus*) – κι όλα αυτά είναι εύκολα προσβάσιμα και συνολικά πολύ περισσότερα απ’ ό,τι μπορεί να διαχειριστεί ένας άνθρωπος.

Παρ’ όλα αυτά, ακούμε πολλές φορές να γίνεται λόγος για «κρίση» όταν συζητιούνται ο χώρος, το νόημα και η επιρροή της λογοτεχνικής κριτικής – κάτι για το οποίο δεν πρέπει να κατηγορηθεί κανείς, καθώς οι άνθρωποι που ζουν σε επισφαλείς συνθήκες εργασίας και ενδιαφέρονται για την τέχνη και τον πολιτισμό διαθέτουν ανεπτυγμένο αισθητήριο για τα «καταστροφολογικά σενάρια» – συχνά μάλιστα απολύτως δικαιολογημένα.

© 2021 Litrix.de

Κριτική και πνεύμα της εποχής

Αληθεύει βέβαια και μια εντελώς διαφορετική ρήση: «Ο πολιτιστικός πεσιμισμός είναι κακός για τα μάτια». Αυτό το σχόλιο, ή μάλλον αυτό το ευφυολόγημα ανήκει στον Wieland Freund, ο οποίος το έγραψε εν έτει 2011. Δημοσιεύτηκε στο τεύχος 122/1 τους περιοδικού *Neue Rundschau* (S. Fischer Verlag, FFM 2011, σ. 14), που τότε γιόρταζε τα 120 χρόνια από την ίδρυσή του και είχε ζητήσει από μια πληθώρα λογοτεχνικών κριτικών να διαβάσουν ξανά τις διάσημες και αμφιλεγόμενες δεκατρείς θέσεις του Βάλτερ Μπένγιαμιν πάνω στη λογοτεχνική κριτική [«Η τεχνική του κριτικού σε δεκατρείς θέσεις», στο *No 13*, εκδ. Κίχλη, μετάφραση: Κώστας Κουτσουρέλης], οι οποίες είχαν γραφτεί 100 χρόνια πριν, και στη συνέχεια να τις σχολιάσουν ή να τις επικαιροποιήσουν.

Η πρώτη θέση έχει ως εξής: «Ο κριτικός είναι στρατηγός στη μάχη της λογοτεχνίας» – στη θέση αυτή υπάρχει πολύ πάθος, κι υπάρχει και η ιδεολογική-πολιτική εργαλειοποίηση στην οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί η λογοτεχνία και η λογοτεχνική κριτική. Αν θέλουμε να είμαστε δίκαιοι με τον Μπένγιαμιν, η θέση αυτή εμπεριέχει επίσης μια υψηλή εκτίμηση της σημασίας τόσο της λογοτεχνίας όσο και της κριτικής της. Παρατηρούμε ωστόσο ευθύς αμέσως και πόσα χρωστούν τέτοιες κατατάξεις και αναγωγές στις μόδες της διανόησης και τις εξω-λογοτεχνικές επιρροές, ή και πόσο υποτάσσονται σε αυτές.

Όπως πολύ εύστοχα το έθεσε στο εν λόγο τεύχος του *Neue Rundschau* (σ. 8) ο Helmut Böttiger:

«Αυτός ήταν (…) ο ήχος της εποχής, κι είναι πολύ φυσικό σήμερα να τον ακούμε διαφορετικά. Στον “στρατηγό στη μάχη της λογοτεχνίας” της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης θα αντιστοιχούσε σήμερα πάνω κάτω η αξίωση κάθε λογοτεχνικό κείμενο να εμπεριέχει οπωσδήποτε μάρκες. Ή τη ρήση πως δεν υπάρχει πια διάκριση μεταξύ σοβαρού και ψυχαγωγικού πολιτισμού. Πολύ απλά, επειδή με αυτό το νόμισμα πληρώνουμε σήμερα».

Ωστόσο, και αυτή η ρήση έχει κλείσει στο μεταξύ μια δεκαετία ζωής, κι εδώ βλέπουμε πόσο γρήγορα περνά ο χρόνος και αλλάζουν κυρίαρχες απόψεις. Οι μάρκες ως διαβατήριο της επικαιρότητας και της σημασίας της λογοτεχνίας έχουν πολύ περισσότερο να κάνουν με την παράδοση της ποπ λογοτεχνίας. Το ερώτημα περί σοβαρής ή ψυχαγωγικής λογοτεχνίας επιδιώκει εδώ κι αιώνες να υποσκάψει την ελιτίστικη αντίληψη ορισμένων κύκλων για τον πολιτισμό – αν και γύρω στο 2010-2011 μπήκε στη συζήτηση του μεγάλου κοινωνικού αυτού θέματος και η φθίνουσα κυριαρχία των παραδοσιακών μέσων, επειδή στο Διαδίκτυο εμφανίστηκαν τα blogs, οι κριτικές αναγνωστών και τα σχόλια των πελατών της Amazon, που προσελκύουν μεγάλο ενδιαφέρον.

Η λακωνικότητα του Helmut Böttiger έχει ασφαλώς και μια θετική πλευρά: Στις προεξάρχουσες οδηγητικές ιδέες της λογοτεχνικής κριτικής στα

© 2021 Litrix.de

καθιερωμένα μέσα μπορεί κανείς –και ανέκαθεν μπορούσε– να μετρήσει μέχρι έναν βαθμό και τη «θερμοκρασία» της συζήτησης περί κοινωνίας εν γένει. Η ματιά στα βιβλία, τόσο τα καινούργια όσο και τα παλαιότερα που ίσως φαίνονται ξανά επίκαιρα, δεν μπορεί να διαχωριστεί από την εκάστοτε ματιά μιας κοινωνίας στον καθρέφτη της. Γι' αυτό και όλη αυτή η αλλαγή πιθανόν δεν έχει να κάνει με άνοδο και πτώση, αλλά απλώς με ένα είδος πολιτιστικής εξέλιξης, με μια διαδικασία ατέρμονου αντικατοπτρισμού μιας κοινωνίας και της λογοτεχνίας της στη συζήτηση *για* τον εαυτό της και *με* τον εαυτό της.

Το ίδιο συμβαίνει και τώρα, κι ένα εύγλωττο αλλά και πρωτοφανές παράδειγμα γι' αυτό μας δίνει η βραχεία λίστα του Βραβείου της Έκθεσης Βιβλίου της Λειψίας στην κατηγορία της λογοτεχνίας την άνοιξη του 2021.

Η τέχνη της γλώσσας και η εκπροσώπηση

Η βραχεία λίστα ανακοινώθηκε στις 13 Απριλίου. Στην κατηγορία «Λογοτεχία», λοιπόν, υπήρχαν πέντε βιβλία, τέσσερα από γυναίκες συγγραφείς και ένα από άντρα συγγραφέα: το *Echos Kammern* [«Θάλαμοι αντήχησης»] της Iris Hanika (εκδ. Droschl), το *Daheim* [«Στο σπίτι»] της Judith Hermann (εκδ. S. Fischer), το *da ich morgens und moosgrün. Ans Fenster trete* [«Καθώς το πρωί, στο πράσινο του μούσκλου. Στο παράθυρο πηγαίνω»] της Friederike Mayröcker (εκδ. Suhrkamp), το *Vom Aufstehen* [«Το ξύπνημα»] της Helga Schubert (εκδ. dtv) και το *Eurotrash* [«Ευρωσκουπίδι»] του Christian Kracht (εκδ. Kiepenheuer & Witsch).

Πριν από λίγο καιρό θα διακρίναμε και θα εκθειάζαμε ίσως στην επιλογή αυτή μια αισθητή πρόοδο σε θέματα χειραφέτησης στα γερμανόφωνα συμφραζόμενα – υπό την έννοια πως οι γυναίκες κερδίζουν έδαφος στον χώρο της λογοτεχνίας. Η συζήτηση για τη συγκεκριμένη λίστα του 2021 όμως στράφηκε αμέσως προς μια πολύ διαφορετική κατεύθυνση. Την επόμενη μέρα ο Dirk Knipphals (*taz*, φύλλο της 14ης Απριλίου) σχολιάζει τη λίστα, με όλο τον σεβασμό για την ποιότητα των πέντε βιβλίων, ως ένα είδος περιχαράκωσης από τα επίκαιρα θέματα που απασχολούν την κοινωνία και τον χώρο της λογοτεχνίας. Αναγνωρίζει τη δουλειά της κριτικής επιτροπής ως επιτυχημένη υπό το πρίσμα της «Επιλογής γλωσσικών έργων τέχνης», για να παρατηρήσει ωστόσο στη συνέχεια ότι προσπερνά όλα όσα είναι σημαντικά την άνοιξη του 2021. (Nominierungen für Leipziger Buchpreis: Jury macht Schotten dicht, «Υποψήφιοι για το βραβείο της Έκθεσης Βιβλίου της Λειψίας: Η κριτική επιτροπή ταμπουρώνεται»). Γιατί, εξηγεί ο Knipphals, τα βιβλία που συζητήθηκαν, όπως και οι κοινωνικές κακοδαιμονίες που συζητήθηκαν, είχαν εντελώς διαφορετικά θέματα. Συζητήθηκε ο ταξισμός ή, για παράδειγμα, συγκεκριμένα βιβλία όπως το μυθιστόρημα της Sharon Dodua Otoo *Adas Zimmer* [«Το δωμάτιο της Άντα»] (S. Fischer) ή το μυθιστόρημα της Mithu

© 2021 Litrix.de

Sanyal *Identitti* (Carl Hanser), συζητήθηκαν δηλαδή ο αποκλεισμός των οικονομικά μειονεκτούντων τμημάτων του πληθυσμού, ζητήματα εκπροσώπησης και κοινωνικής συμμετοχής των έγχρωμων ανθρώπων, ο ανοιχτός και ο λανθάνων ρατσισμός, τα θέματα των διαπλεκόμενων διακρίσεων.

Ενόσω στη γερμανική κοινωνία συζητιέται ακόμη εντόνως ότι οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στις ηγετικές θέσεις όλων των κλάδων, ότι αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς και ότι το ερώτημα της σύνδεσης φύλαξης παιδιών και απασχόλησης παραμένει εν πολλοίς αναπάντητο, η χειραφέτηση ως πρόσβαση των γυναικών στις πολυπόθητες λίστες για τις σειρές κατάταξης του πολιτισμού και το θέμα της ποσόστωσης δεν παίζει πια έναν τόσο έντονο ρόλο – νέες πτυχές έχουν επιφέρει μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος.

Τα μυθιστορήματα της βραχείας λίστας, εν τω μεταξύ, δεν θα έλεγε κανείς ότι πραγματεύονται σε ακίνδυνα, ανώδυνα θέματα: Το *Daheim* της Judith Hermann είναι η ιστορία μιας γυναίκας μέσης ηλικίας, αλλά βρίθει από αναφορές σε επίκαιρα ζητήματα της κοινωνικής συνύπαρξης ή και της επαπειλούμενης κλιματικής αλλαγής. Το *Vom Aufstehen* της Helga Schubert κινείται μεταξύ ενός απελευθερωμένου παρόντος και της ζωής στη ΛΔΓ, θυμίζει τα πολιτιστικά περιβάλλοντα που υπονομεύονταν από τη Στάζι και την επί της αρχής διαμάχη περί της σωστής σχέσης των συγγραφέων προς το κράτος του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας. Όσο για το *Eurotrash* του Christian Kracht, που σε κάποια σημεία του είναι μια παραλλαγή των μέχρι τώρα λογοτεχνικών θεμάτων του συγγραφέα, μπορεί να διαβαστεί και ως κριτική για έναν κόσμο όπου το χρήμα μοιάζει να είναι το παν.

Παρ' όλα αυτά, ο Dirk Knipphals δεν είναι ο μόνος που σχολίασε την εν λόγω λίστα. Στις 22 Απριλίου, μία εβδομάδα αργότερα, ακολουθεί μια «Ανοιχτή επιστολή για το Βραβείο της Έκθεσης Βιβλίου της Λειψίας» (στα γερμανικά και στα αγγλικά), την οποία υπογράφει πλειάδα ανθρώπων που δραστηριοποιούνται όλο τον κόσμο, και στην οποία επαναλαμβάνονται κάποια από τα κεντρικά επιχειρήματα του Knipphals, διευρυμένα με προτάσεις βελτίωσης για τον χώρο της λογοτεχνίας (Offener Brief zum Preis der Leipziger Buchmesse). Η επιστολή αναγνωρίζει και αυτή την ποιότητα της επιλογής που έκανε η κριτική επιτροπή, η οποία άλλωστε βάσει καταστατικού μπορεί να επιλέξει μόνο γερμανόφωνα βιβλία – η λίστα των ανθρώπων που υπογράφουν, κι αυτό το επισημαίνει και ο Felix Stephan την ίδια μέρα στην εφημερίδα *SZ*, υπερβαίνει κατά πολύ τον γερμανόφωνο γλωσσικό χώρο με τη στενή έννοια του όρου· ανάμεσα στους υπογράφοντες υπάρχουν πολλοί καθηγητές Γερμανικής Φιλολογίας και λογοτέχνες από τον αγγλοσαξονικό χώρο. Κι αυτό σημαίνει πως όχι μόνο υπάρχει η αξίωση για διαφορετικά θέματα αλλά και ο κύκλος των συνομιλητών έχει επεκταθεί αισθητά και όλοι αντιδρούν πολύ πιο γρήγορα, σε σύγκριση με τις συζητήσεις που γίνονταν παλαιότερα. (Rassismus? Preis der Leipziger Buchmesse in der Kritik, «Ρατσισμός; Το βραβείο της Έκθεσης Βιβλίου της Λειψίας στο φως της κριτικής»)

© 2021 Litrix.de

Αξιώσεις και προωθήσεις

Αυτό που ζητείται είναι ένα σχετικά ευρύ φάσμα μέτρων με θετικό αντίκτυπο στο μέλλον: περισσότερες στοχευμένες υποτροφίες, η ποικιλομορφία ως αυτονόητο λογοτεχνικό θέμα για τους κριτές, μια επανεξέταση των διόδων πρόσβασης στην αγορά της λογοτεχνίας σε όλα τα επίπεδα, προκειμένου να καταπολεμηθεί η λευκή κυριαρχία, όπως επίσης νέα προγράμματα αναγνώσεων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα τα οποία θα προσαρμοστούν σε έναν κόσμο που διακρίνεται πλέον για την ποικιλομορφία του και δεν θα εκπροσωπούν μόνο μια «cis και ετερο-κανονικότητα».

Αυτές είναι προτάσεις που μοιάζουν με τις αξιώσεις που είχαν γίνει παγκοσμίως την άνοιξη του 2021 στο πλαίσιο της διαμάχης για τις μεταφράσεις του ποιήματος της Amanda Gorman «The Hill We Climb» (*Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, μτφρ.: Μ. Γκανά, MC Yinka, εκδ. Ψυχογιός, 2021). Σε εκείνη την αντιπαράθεση, συχνά η συζήτηση κατέληγε στο να ανακηρυχθούν τα κοινά βιώματα ως αποφασιστικό κριτήριο για το εάν κάποιος είναι κατάλληλος να αναλάβει μια μετάφραση, ενώ να υποβιβαστούν συγκεκριμένες ικανότητες σε σχέση με τη γλώσσα στην οποία πρόκειται να αποδοθεί ένα κείμενο. Στην ανοιχτή επιστολή για το βραβείο της Λειψίας δεν πρόκειται για μια τέτοια κλιμάκωση αλλά κυρίως για τις προϋποθέσεις ώστε να υπάρξει μια λογοτεχνία η οποία θα μπορεί μελλοντικά να αντανακλά καλύτερα την ποικιλομορφία που παρουσιάζει σήμερα η γερμανόφωνη κουλτούρα και κοινωνία. Αυτό είναι μια διαφορά, αν και δεν είναι καθοριστική. Γιατί και η ανοιχτή επιστολή υποδεικνύει ότι το γλωσσικό έργο τέχνης, ίσως ακόμη και η συγκρότηση ενός κανόνα μέσω της κριτικής και της δουλειάς των κριτικών επιτροπών, θα έπρεπε να υποχωρήσει λίγο έναντι της εκπροσώπησης και της πιο ανοιχτής πρόσβασης σε μια λογοτεχνία των μειονοτήτων. Έτσι τίθεται σαφώς σε αμφισβήτηση ένα συγκεκριμένο, παραδοσιακό καθήκον της λογοτεχνικής κριτικής – μια αυτοθεώρησή της, την οποία επικαλείται συχνά όταν απειλείται η σημασία της λογοτεχνικής κριτικής ως μιας εμπεριστατωμένης, αιτιολογημένης ποιοτικής αξιολόγησης. Εδώ βέβαια συχνά το αισθητήριο της τέχνης και η διατήρηση των κεκτημένων διαπλέκονται, όταν για παράδειγμα λέγεται πως τα βιβλία και οι αναγνώστες αποκομίζουν πολύ περισσότερα οφέλη κι ότι δεν πρόκειται για ένα επάγγελμα απλού συμβουλευτικού χαρακτήρα, πως η κριτική είναι σημαντική επειδή μπορεί να ταξινομήσει τις νέες κυκλοφορίες σε ένα πλαίσιο παράδοσης, κοινωνικών και αισθητικών συντεταγμένων και πως η λογοτεχνική κριτική είναι ένα είδος lobbying για την ποικιλομορφία του κόσμου. Όταν επίσης τονίζεται ότι ένας περίπλοκος κόσμος χρειάζεται και περίπλοκα βιβλία τα οποία πρέπει να παρουσιαστούν κι ότι επομένως η λογοτεχνική κριτική είναι κάθε φορά ένα νέο, διαφωτιστικό εγχείρημα – και ότι ίσως δεν είναι τίποτε λιγότερο παρά λογοτεχνία κι η ίδια… (περισσότερα για αυτό στο: Warum-brauchen-wir-literaturkritik, «Γιατί χρειαζόμαστε τη λογοτεχνική κριτική»)

© 2021 Litrix.de

Στην επιχειρηματολογία αυτή παρουσιάζονται, με άλλα λόγια, παραλλαγές ενός «καθαρού δόγματος», οι οποίες ωστόσο ίσως δεν ίσχυαν ποτέ σε τόσο καθαρή μορφή. Γιατί ο κόσμος της λογοτεχνίας και των μέσων δεν ήταν ποτέ έτσι όπως θα απαιτούσε το «καθαρό δόγμα»: η κριτική δεν βρισκόταν ποτέ στον αντίποδα της λογοτεχνικής αγοράς, η κριτική ανέκαθεν ήταν επάγγελμα, μέρος του δημοσιογραφικού επαγγέλματος το οποίο αποσκοπεί στον τζίρο και στα νούμερα, το οποίο αναζητά την πιο δυνατή φωνή, άρα το εγώ. Ή, με μια πιο θετική θεώρηση: Αναζητά την υποκειμενικότητα των κριτικών οι οποίοι θέλουν να αντιμετωπίσουν επί ίσοις όροις τους συγγραφείς – και όχι ως παράσιτα του πολιτισμού, όπως είχε πει κάποτε ο δοκιμιογράφος και θεωρητικός της λογοτεχνίας George Steiner.

Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί επίσης το πόσο στενά συνδέθηκαν η κριτική και η επιχειρηματική δραστηριότητα τις τελευταίες δεκαετίες μέσα από τα φεστιβάλ και τις περιοδείες των συγγραφέων. Επομένως και το πόσο συχνά οι κριτικοί και οι συγγραφείς μοιράζονται το βήμα και παρουσιάζουν ένα νέο βιβλίο συζητώντας μεταξύ τους. Αυτό αλλάζει τη μεταξύ τους σχέση, δημιουργεί εγγύτητα εκεί όπου ιδανικά θα χρειαζόταν καλλιτεχνική και αναλυτική απόσταση. Κάνει επίσης πιο δύσκολη τη διάκριση της λογοτεχνικής κριτικής από άλλες μορφές ενασχόλησης με τη λογοτεχνία. Γιατί στον χώρο αυτόν δεν ήταν και δεν είναι κάθε συζήτηση συζήτηση περί λογοτεχνικών ποιοτήτων. Πολλές φορές, και πλέον σχεδόν πάντοτε, η συζήτηση επικεντρώνεται στις κοινωνικοπολιτικές θέσεις, και οι κριτικοί συμμετέχουν συχνά και ενεργά σε τέτοιες συζητήσεις, αλλά αυτό είναι δημοσιογραφία. Η κριτική ως ενασχόληση με το γλωσσικό έργο τέχνης ίσως δεν είναι καν ζητούμενο σε αυτές τις περιπτώσεις.

Νέες δεξιότητες για την αξιολόγηση μιας νέας λογοτεχνίας

Κάτι τέτοιο φαίνεται να συμβαίνει και τώρα. Στο πεδίο της λογοτεχνίας εκφράζονται νέες αξιώσεις με έναν ασυνήθιστα άτεγκτο τρόπο, κι αυτό συνοδεύεται με μια εξίσου άτεγκτη αξιολόγηση των υφιστάμενων δομών και μορφών στρατολόγησης. Απαιτήσεις που στην ουσία είναι αυτονόητες επαναδιατυπώνονται, κυρίως προσδιορίζονται εκ νέου σε σχέση με συγκεκριμένες ομάδες. Με έναυσμα, μεταξύ άλλων, ταυτοτικές πολιτικές ιδέες, αμφισβητείται η αρμοδιότητα και η ικανότητα του εν λόγω τομέα δραστηριότητας, το εάν δηλαδή οι παραδοσιακές πρακτικές του ενδείκνυνται ώστε να μπορεί να ασχολείται όπως αρμόζει με τα συμφέροντα κοινωνικών ομάδων και με τη λογοτεχνία τους.

Εδώ και περίπου πέντε χρόνια, διακρίνεται όλο και πιο καθαρά το εξής φαινόμενο: μια λογοτεχνία που καταπιάνεται με θέματα μετανάστευσης, ρατσισμού, ένταξης στη γερμανική κοινωνία και που γράφεται από τους άμεσα εμπλεκόμενους αναδύεται με νέα ορμή και νέα δριμύτητα. Σε αυτό το φαινόμενο ίσως έχουν παίξει ρόλο οι απερίγραπτες συζητήσεις για την υποδοχή προσφύγων από τη Συρία και την Αφρική από το 2015 και μετά, και

© 2021 Litrix.de

σίγουρα η διάδοση του κινήματος του Black Lives Matter ή του #MeToo. Αυτή η λογοτεχνία και οι συγγραφείς της στρέφονται με νέες θεωρίες και νέα αφηγηματικά μοτίβα προς τους αναγνώστες τους. Η νίκη της Sharon Dodua Otoo στον διαγωνισμό για το βραβείο Bachmann στο Κλάγκενφουρτ το 2016 ή οι πρώτες δημοσιεύσεις του Senthuran Varatharaja ίσως σηματοδοτούν την αρχή αυτού του φαινομένου. Το 2016 κυκλοφόρησε επίσης το πρώτο βιβλίο της Shida Bazyar με τίτλο *Nachts ist es still in Teheran* [«Τις νύχτες έχει ησυχία στην Τεχεράνη»] (Kiepenheuer & Witsch). Ακολούθησαν τα βιβλία της Jackie Thomae, *Brüder* [«Αδέλφια»] (Hanser Berlin, 2019) και της Olivia Wenzel, *1000 Serpentinen Angst* [«1.000 ατραποί του φόβου»] (S. Fischer, 2020), αλλά και ανθολογίες, όπως το *Eure Heimat ist unser Albtraum* [«Η πατρίδα σας είναι ο εφιάλτης μας»] (2019) που εξέδωσαν η Fatma Aydemir και η Hengameh Yaghoobifarah (της οποίας κυκλοφόρησε και το *Ministerium der Träume* [«Υπουργείο ονείρων»], Blumenbar 2021), ή ο λόγος που έβγαλε η Sharon Dodua Otoo στο Κλάγκενφουρτ το περασμένο καλοκαίρι με τίτλο «Dürfen Schwarze Blumen malen?», «Επιτρέπεται να ζωγραφίζουν λουλούδια οι μαύροι;»

Και τώρα, την άνοιξη του 2021, έχουμε τα νέα βιβλία του *Klasse und Kampf* [«Τάξη και αγώνας»], που επιμελήθηκε ως ανθολογία ο Christian Baron (Ullstein, 2021), το πικρόχολο-σκωπτικό μυθιστόρημα της Shida Bazyar *Drei Kameradinnen* [«Τρεις φίλες»] (Kiepenheuer & Witsch, 2021) και τα εκτενή έργα της Sharon Dodua Otoo, *Adas Zimmer* (S. Fischer, 2021) ή της Mithu Sanyal, *Identitti* (Carl Hanser, 2021) – στα οποία είτε παρουσιάζεται η καταπίεση των μαύρων γυναικών στη νεότερη ιστορία είτε τίθεται το ζήτημα του κατά πόσο άνθρωποι με πιο σκούρο δέρμα μπορούν να είναι μέλη μιας κοινωνίας η οποία σπανίως λογοδοτεί για το πόσο «λευκά» λειτουργεί, και άρα για το γεγονός ότι λειτουργεί ως κοινωνία αποκλεισμού. Καινούργιο στη λογοτεχνία αυτή είναι επίσης το πώς στα βιβλία του είδους της συνδυάζονται πλέον προβληματικές καταστάσεις και έτσι κερδίζουν σε δύναμη.

Ακτιβισμός και λογοτεχνία

Αυτό ίσως συνδέεται με το πόση σύγχυση μπορεί να προκαλέσει η σημερινή κατάσταση. Στη Γερμανία, και εύλογα, υπάρχει μια πολύ διαφοροποιημένη αντιμετώπιση του εθνικοσοσιαλισμού ή και της σύγχρονης ακροδεξιάς – αντιμετώπιση που αφορά και την αφηγηματική μορφή–, αλλά δεν έχουμε κάποια αξιομνημόνευτη παράδοση αντίστοιχη του φαινομένου, π.χ., που πριν από είκοσι, τριάντα χρόνια μπόρεσε να περιγραφεί στον αγγλοσαξονικό γλωσσικό χώρο ως «The Empire Writes Back» [«Η αυτοκρατορία του βιβλίου αντεπιτίθεται»] θέλοντας να περιγράψει συγγραφείς όπως ο Ben Okri ή ο Salman Rushdie και άλλους πολλούς πετυχημένους δημιουργούς. Όπως δεν υπάρχει και παράδοση που να αντιστοιχεί σε εκείνη της αφροαμερικανικής λογοτεχνίας – τα πρώτα μυθιστορήματα της Emine Sevgi Özdamar ή του Aras Ören ή και η «Kanak Sprak» [η «γλώσσα» των Τούρκων μεταναστών στη

© 2021 Litrix.de

Γερμανία] του Feridun Zaimoglu δεν βασίζονται σε βιώματα συγκρίσιμης, σκληρής καταπίεσης όπως τα κλασικά και νέα βιβλία των Αφροαμερικανών συγγραφέων που τώρα –συχνά με καθυστέρηση δεκαετιών– μεταφράζονται στα γερμανικά.

Πρόσφατα η θεωρητικός της λογοτεχνίας Christine Lötscher επεσήμανε, με αφορμή τη διαμάχη για την Amanda Gorman, για άλλη μια φορά πόσο κρίσιμη είναι η βούληση να ακουστείς – κι ότι αυτή είναι η πραγματική θεμελιώδης πολιτική πράξη που πρέπει να επιτελεστεί (Zähne ziehen. Literatur und Legitimation, «Προσγείωση στην πραγματικότητα. Λογοτεχνία και νομιμοποίηση»). Ίσως αυτή την εποχή να ζούμε πάλι ακριβώς αυτό στη γερμανόφωνη λογοτεχνία, στα βιβλία της αναφερθείσας νεότερης γενιάς έγχρωμων, μεταναστών ή και, πολλές φορές, γεννημένων στη Γερμανία νέων ανθρώπων. Ίσως τώρα δεν είναι η ώρα να κρίνουμε κάθε μεμονωμένο έργο ως γλωσσικό έργο τέχνης, αλλά να κοιτάξουμε τη σύμπτωση όλων αυτών των φαινομένων πιο πολύ ως μια συνοδευτική συζήτηση ενός διανοητικού εκμοντερνισμού που εκκρεμούσε στην κοινωνία μας.

Άλλωστε ποτέ δεν μπορούμε να ξέρουμε τι ακριβώς συμβαίνει τη στιγμή που βιώνουμε κάτι: όμως, πιθανότατα το ανοικτό πνεύμα στην ενασχόληση, στη φόρμα και στο περιεχόμενο είναι αυτήν την ώρα εκείνο που η λογοτεχνική κριτική και ο χώρος του βιβλίου στη χώρα μας όχι μόνο πρέπει να αντέξουν αλλά και να καλλιεργήσουν. Στο εγγύς μέλλον θα μπορούμε ίσως να μιλάμε πάλι περισσότερο για τα «γλωσσικά έργα τέχνης», προκειμένου να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στις ακτιβιστικές παρεμβάσεις και τα βιβλία που ξεχωρίζουν από λογοτεχνική άποψη.

Ο Μίχαελ Σμιτ [Michael Schmitt], διδάκτορας της φιλοσοφίας, γεννημένος το 1959 στην Τριρ, είναι ιστορικός και φιλόλογος. Από το 1985 δραστηριοποιείται στο εμπόριο βιβλίων, στη συνέχεια ξεκίνησε να εργάζεται ως αυτοαπασχολούμενος επιμελητής και δημοσιογράφος , από το 1993 εργάζεται ως συντάκτης στην ιστοσελίδα ZDF/3sat του τηλεοπτικού σταθμού ZDF και από το 1995 ως συντάκτης λογοτεχνίας για την ιστοσελίδα 3sat-Kulturzeit. Είναι ακόμα αυτοαπασχολούμενος κριτικός στις εφημερίδες Neue Zürcher Zeitung (NZZ) και Süddeutsche Zeitung (SZ) και στο ραδιοφωνικό σταθμό Deutschlandfunk (DLF), ενώ εργάζεται και ως κριτικός για το γερμανικό βραβείο βιβλίου, για το λογοτεχνικό βραβείο Wilhelm Raabe, για το βραβείο James Krüss, για τις υποτροφίες Kranichsteiner στον τομέα της λογοτεχνίας για νέους και για τα «7 καλύτερα βιβλία για νέους αναγνώστες».

Μετάφραση: Πελαγία Τσινάρη

© 2021 Litrix.de